

Tretman osuđenih na kaznu zatvora: Teorijska i empirijska razmatranja*

Milica Simović

Sagledavanjem postojeće kriminološke literature može se uvideti značajan napor ka proučavanju različitih oblika tretmana osuđenika, koji ukoliko se na adekvatan način sprovedu mogu doprineti njihovoj resocijalizaciji i ponovnom uključenju u tokove svakodnevnog života. S obzirom na zastupljenost raznovrsnih gledišta, autor se u radu osvrće na ključna pitanja koja odlikuju tretman, predstavljajući predloge i tehnike usmerene u cilju njegovog poboljšanja, razvijene od strane istraživača. Koliko je zaista potreban adekvatan oblik tretmana, kakav uticaj sa sobom nosi i sa kojim poteškoćama se susreće, pitanja su koja predstavljaju srž rada, ali i studije sprovedene u kazneno-popravnim zavodu u Sremskoj Mitrovici, oktobra 2022. godine, nad 218 osuđenika razvrstanih u zatvorena i poluotvorena odeljenja zavoda. Studiju je odlikovao anamnestički pristup, a kao glavni instrument prikupljanja podataka pojavljuje se anonimna anketa na osnovu upitnika putem kojih je ispitana uloga tretmanskoblika u reintegraciji osuđenika, kroz sagledavanje stavova samih osuđenika o njihovom doprinosu i uključenosti službenika tretmana u njihovo sprovođenje. Istraživanje je obuhvatilo i uzorak od dvadeset jednog službenika tretmana, pri čemu je akcenat stavljen i na sagledavanje postojeće perspektive tretmana iz ugla zaposlenih službenika. Prikazana je zastupljenost nekoliko glavnih oblika tretmana i njihova korelacija sa promenom grupa u odeljenjima zavoda, kao i povezanost između motivacije za reintegracijom i odvijanjem postavljenih tretmana. Analiza upitnika službenika tretmana dokazala je njihovu obučenost i posvećenost, a uputila na sagledavanje glavnih poteškoća sa kojima se susreću tokom odvijanja tretmana.

KLJUČNE REČI: tretmani u zatvorima / postulati tretmana / resocijalizacija / vrste tretmana

* Korespondencija: Milica Simović, master pravnik, simovic.milica17@gmail.com

Rad predstavlja prerađeni deo odbranjenog master rada pod nazivom „Tretman osuđenih na kaznu zatvora“ na Pravnom fakultetu, 26.12.2022. godine. Ovo istraživanje delimično je prezentovano 4. decembra 2023. godine na Nacionalnoj naučnoj konferenciji „Osuđenička populacija: Nove perspektive“, koju je Institut za kriminološka i sociološka istraživanja organizovao u okviru nacionalnog naučnog projekta PrisonLIFE uz podršku Fonda za nauku Republike Srbije (broj projekta: 7750249). Izlaganje je dostupno kao sažetak: Simović, M. (2023). Tretman osuđenih na kaznu zatvora – teorijska i empirijska razmatranja. U Lj. Ilijić, O. Pavičević, & N. Dmrdarević (Ur.), *Zbornik apstrakata sa nacionalnog naučnog skupa „Osuđenička populacija: Nove perspektive“* (str. 16). Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE.D5.6>

Uvod

U savremenoj kriminološkoj literaturi pojam tretmana široko je zastupljen, na različite načine koncipiran i shvaćen. Smatran jednim od ključnih faktora resocijalizacije usmerene u cilju postepenog reintegriranja osuđenika u društvo, prevaspitni tretman nizom aktivnosti kroz rad na izgradnji ličnosti osuđenika doprinosi uspešnosti postavljenog cilja (Macanović & Đorđević, 2015). Navedenu tezu potkrepljuje i zapažanje autora Wilkinsona (Wilkinson, 2013) koji iznosi misao da prevaspitne aktivnosti proizilaze iz ciljeva i zadataka programa postupanja i da moraju biti prilagođene sposobnostima, kapacitetima, kao i ličnim karakteristikama osuđenika.

S obzirom na različite definicije, naglasak treba staviti na suštinu tretmana u zatvorskim ustanovama. Tretman može imati šire značenje, uključujući postupanje s izvršiocima krivičnih dela u krivičnom postupku, izvršenju krivičnih sankcija i postpenalnom periodu. Tri vrste tretmana – sudski, institucionalni i postpenalni – međusobno su povezane. Uže značenje tretmana odnosi se na postupanje prema osobama lišenim slobode, posebno onima kojima je izrečena kazna zatvora. Važno je da ovo postupanje bude usklađeno s ciljem prevaspitanja, obuhvatajući sve aspekte tretmana potrebne za ispravljanje ponašanja prestupnika (Stevanović, 2014).

U analizi sprovođenja tretmana u kaznenim ustanovama, primećujemo postojanje ključnih postulata postavljenih za prevaspitanje. Ovi postulati, koji prethode odabiru tretmanskih programa, igraju ključnu ulogu u pravilnom izboru. Za adekvatno razumevanje uticaja tretmana na korigovanje osuđeničkog ponašanja, bitno je analizirati ove postulate. To uključuje klasifikaciju kaznenih ustanova, razvrstavanje osuđenika u odeljenja zavoda i fokusiranje na ključne programe koji čine srž korektivnog sistema.

Postulati tretmana

Tretman osuđenika kao veoma širok pojam, prožima više sadržaja postupanja prema osuđenicima u kaznenim ustanovama među kojima najčešće srećemo izraze tretman, popravljavanje, prevaspitanje, resocijalizacija, reitegracija i rehabilitacija. U zavisnosti od njihovog značenja i postavljenog cilja, možemo adekvatno sprovesti postupke i programe kreirane da služe svrsi kažnjavanja (Igrački, 2020) koja je prema članu 42 Krivičnog zakonika sprečavanje učinioaca da čini krivična dela, uticanje na njega da ubuduće ne čini krivična dela, uticanje na druge da ne čine krivična dela, izražavanje društvene osude za krivično delo, jačanje morala i učvršćivanje obaveze poštovanja zakona kao i ostvarivanje pravедnosti i srazmernosti između učinjenog dela i težine krivične sankcije.¹

¹ Krivični zakonik („Službeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005- ispr., 107/2005- ispr. 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019)

Pitanje koje se postavlja je da li zatvor, uprkos negativnom kontekstu, može efikasno pripremiti osuđenika za život na slobodi, poštujući njegove potrebe i interese. Postavljanjem ciljeva tokom trajanja kazne zatvora, od uklanjanja uzroka kriminaliteta do promene stavova i navika osuđenika putem različitih programa, istražujemo suštinu tretmanskih postulata. To uključuje kategorizaciju i organiza-ciju ustanova, kao i opservaciju i klasifikaciju osuđenika (Igrački, 2020).

Kategorizacija kaznenih ustanova

Nastankom modernih kaznenih sistema u 20. i 21. veku, s promenom koncepta izvršenja kazne lišenja slobode, došlo je do sumnje u efikasnost popravljanja osuđenika putem zatvora. Tvrdi se da zatvor, kao institucija kažnjavanja, ne može uspešno pripremiti pojedinca za život na slobodi i može doprineti manjim izgledima za pošten život nakon izlaska. Ovaj pad poverenja u koncept resocijalizacije doveo je do podela među teoretičarima, postavljajući pitanja, pri čemu je kategorizacija kaznenih ustanova ključni faktor za uspeh resocijalizacije osuđenika (Stevanović, 2014)

Kategorizacija podrazumeva formiranje zavoda ili odeljenja različitih tipova, gde se osuđenici klasifikuju prema ličnim i kriminološkim karakteristikama, a prema kojima se primenjuju različiti oblici tretmana (Igrački, 2020). Važnost ovog procesa proizlazi iz njegove uloge u omogućavanju primene prilagođenih tretmanskih programa prema različitim kategorijama osuđenika. Kriterijumi kategorizacije obuhvataju objektivne (vrsta krivičnog dela, visina kazne, povrat) i subjektivne (lične karakteristike, osobine ličnosti, primenjeni tretman) aspekte.

U Srbiji, član 14 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija (u daljem tekstu: ZIKS) definiše kategorizaciju prema stepenu obezbeđenja zatvora. Postoje zavodi otvorenog, poluotvorenog, zatvorenog i zatvorenog tipa sa posebnim obezbeđenjem. Otvoreni zatvori nemaju fizičke prepreke za bekstvo, a u njih se smeštaju osuđenici s manje ozbiljnim prestupima ili oni koji su postigli napredak u prevaspitanju u poluotvorenim ili zatvorenim zatvorima (Igrački, 2020). Poluotvoreni zatvori nemaju materijalne prepreke, ali obezbeđenje održava red i kontrolu kretanja osuđenika. Ova kategorizacija je ključna za prilagođavanje tretmana prema potrebama različitih osuđenika, a time i za postizanje ciljeva resocijalizacije.

Unutrašnje organizovanje ustanova sa akcentom na službi za tretman

Cilj prevaspitanja nije moguće ostvariti samo od strane osuđenog lica, stoga je neophodno naglasiti ulogu zaposlenih u službama kao aktera preko kojih društvo sprovodi proces resocijalizacije nad osuđenicima kao objektima tog procesa, ali ujedno i kao subjektima, jer svaki osuđenik svojim ponašanjem, prihvatanjem ili izbegavanjem tretmana može uticati na aktivnost i ponašanje ostalih (Knežić, 2017). Stoga će nastavak teksta biti fokusiran na rad službe za tretman, koja od

nekoliko službi zavoda najviše doprinosi prevaspitanju i osposobljavanju osuđenih lica, sa akcentom stavljenim na probleme sa kojima se suočava prilikom sprovođenja tretmana.

Služba za tretman procenjuje individualne potrebe, kapacitete za promenu i stepen rizika osuđenog za ponavljanje krivičnog dela, utvrđuje i sprovodi individualizovani program postupanja i primenjuje metode i postupke u cilju ostvarivanja individualne prevencije, utvrđuje program postupanja prema osuđenom, usklađuje rad ostalih službi i drugih učesnika u sprovođenju programa i obavlja druge poslove određene zakonom (član 20 ZIKS-a).

Ako pretpostavimo da zatvori često imaju nedostatak stručnog kadra, postavlja se pitanje o mogućnosti efikasnog prevaspitanja osuđenika s obzirom na potrebu za većim brojem stručnih ljudi. Nedostatak kvalifikovanog kadra može uticati na kvalitet sprovođenja tretmana i postavljanje izazova u pružanju dovoljne pažnje svakom osuđeniku. Ovo postavlja pitanja o dostupnosti vremena, veštinama komunikacije, organizacije i vođenja razgovora vaspitača (Knežić, 2017).

Ako je broj vaspitača nedovoljan u odnosu na broj osuđenika, postavlja se pitanje koliko svaki od njih može posvetiti vremena pojedinačnom osuđeniku, kao i da li su u mogućnosti izgraditi poverenje i doprineti efektima resocijalizacije. Osim sprovođenja zakona, ključno je da zaposleni budu sposobni rešavati složene zahteve.

Vaspitači u zatvorima predstavljaju nosioce vaspitno-korektivnog procesa i kao visokoobrazovani stručnjaci neposredno rade sa osuđenima na implementaciji vaspitno-korektivnih programa (Igrački, 2020). Njihova uloga između osuđenika i drugih zaposlenih, pre svega službe za obezbeđenje, zahteva jasno definisanu funkciju. Njihova oblast stručnosti uključuje andragogiju, psihologiju i penologiju, uz veštine planiranja, vođenja i procene vaspitnih programa usmerenih ka osuđenima (Knežić, 2017).

Problemi u zatvorskim ustanovama Srbije uključuju nedostatak adekvatnog usavršavanja vaspitača nakon završetka studija. Vaspitači se često oslanjaju na stečena znanja ili praksu rada s osuđenima, što može dovesti do nedostatka jasne podele poslova između vaspitača sa stručnom spremom i ostalih zaposlenih. Nedostatak obrazovanja vaspitača može otežati pružanje pomoći osuđenima u korekciji ponašanja i ublažavanju negativnih aspekata zatvora.

S obzirom na to da je tretman osuđenika usmeren na pomoć u korekciji ponašanja i ublažavanju negativnih aspekata zatvora, važno je ulagati u obrazovanje vaspitača (Knežić, 2017). Da bi vaspitač bio sposoban da se posveti svakom segmentu prevaspitanja, treba posedovati određena znanja i veštine. Pre nego što se pristupi izboru tretmanskog programa, ključan korak je opservacija osuđenika, što čini temelj za određivanje pristupa njihovom prevaspitanju.

Opservacija osuđenika

Proučavanje ličnosti osuđenika, kroz različite naučne metode, ima za cilj određivanje adekvatnog tretmana i oslikava se kroz proces opservacije. Opservacija se sprovodi prilikom dolaska osuđenika na izdržavanje kazne, a multidisciplinarni tim stručnjaka ispituje ličnost sa medicinskog, psihološkog i socijalnog aspekta. Ova analiza rezultira opštim sudom o osuđeniku, odnosno kriminološkom ekspertizom, koja utiče na uspeh tretmana.

Ovaj proces ispitivanja često se sprovodi u posebnim centrima unutar ili van zatvorskih ustanova, s fokusom na naučnom posmatranju. U ustanovama koje nemaju ove centre, ispitivanje ličnosti vrši zatvorsko osoblje, predstavljajući empirijsko proučavanje. Razlikujemo jednostepeni model opservacije koji se uvek sprovodi na istom mestu i dvostepeni model koji počinje u opservacionim centrima, a nastavlja se tokom izdržavanja kazne u zatvorskoj ustanovi (Ignjatović, 2018a).

Važno je naglasiti da je ispitivanje ličnosti složen postupak koji obuhvata više aspekata ličnosti kako bi se razumeli određeni oblici ponašanja i osobine koje su cilj tretmana. Ova analiza teži sagledavanju celokupnog životnog puta osuđenika, socijalnih odnosa, psihičkih poremećaja, duševnog stanja, osobina ličnosti, stavova, sposobnosti i drugih ličnih svojstava (Stevanović, 2014).

U skladu s Pravilnikom o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanja i naknadnog razvrstavanja osuđenih lica (u daljem tekstu: Pravilnik o tretmanu), po prijemu na izdržavanje kazne, osuđeni se upućuje u prijemno odeljenje. Tamo, stručni tim procenjuje različite aspekte osuđenikovog života, uključujući psihološki, pedagoški, kriminološki, zdravstveni i bezbednosni vid. Ovaj tim utvrđuje zdravstveno stanje, radnu osposobljenost osuđenika, upoznaje ga s pravilima izvršenja krivičnih sankcija i kućnim redom zavoda, pruža mu potrebna objašnjenja i savete kako bi se prilagodio životu u zavodu. Takođe, prikuplja i dopunjuje dokumentaciju o osuđeniku, analizira osobine ličnosti i druge relevantne faktore kako bi predložio program postupanja, koji se potom šalje upravniku zavoda.²

Kada je reč o opservaciji, zatvorske ustanove u Srbiji primenjuju je na osuđenicima koji izdržavaju kaznu zatvora dužu od godinu dana. Prema statističkim podacima Stevanovića (2014), 68% osuđenika prođe kroz proces opservacije, dok se 32% ne podvrgava tom procesu. Ova opservacija traje od 10 do 30 dana, s većinom osuđenika koji provedu između 10 i 20 dana na ispitivanju. Ovo postavlja pitanje o optimalnom vremenu provedenom na opservaciji s obzirom na kompleksnost ličnosti osuđenika i proces prilagođavanja na zatvorske uslove.

² Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica („Službeni glasnik RS“, br. 66/2015-33)

Član 13 Pravilnika o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora propisuje da osuđeni može ostati u prijemnom odeljenju najduže 30 dana. Tokom ovog perioda, vrši se procena rizika, kapaciteta i potreba osuđenika (član 8 Pravilnika o tretmanu). Procena rizika uzima u obzir različite faktore, uključujući vrstu izvršenog krivičnog dela, visinu izrečene kazne, ranije osuđivanosti, psihološke, socijalne i zdravstvene osobenosti. Na osnovu procene rizika, osuđenici se razvrstavaju kao niski, srednji ili visoki rizik, što dalje utiče na program postupanja prema njima (član 9 Pravilnika o tretmanu).

Pravilnik o tretmanu propisuje procenu kapaciteta osuđenika na intelektualnom, emocionalnom i socijalnom planu, kao i procenu sposobnosti da usvoji znanja i veštine te da prihvati pozitivne vrednosti i nove obrasce ponašanja. Osim toga, procenjuju se i potrebe osuđenika, uključujući socijalne veštine, poboljšanje sposobnosti komunikacije, društveno prihvatljivo ponašanje, stručno usavršavanje, obrazovanje, radne navike, psihološku, psihijatrijsku, medicinsku i socijalnu pomoć, pravnu pomoć, lečenje od bolesti zavisnosti, posebne mere zaštite od ugrožavanja, i pripremu za otpust. Na osnovu utvrđenih potreba osuđenog određuju se individualni ciljevi, a za lica sa posebnim potrebama utvrđuje se program postupanja.

Međutim, postoje izazovi u sprovođenju adekvatne opservacije osuđenika. Naime, opservacija se ne sprovodi na način koji bi bio optimalan za ovako složeni proces. Vladajući stav je da se opservacija osuđenika ne sprovodi na način na koji bi trebalo da se sprovodi ovako složeni proces, jer se ne primenjuju adekvatne tehnike ispitivanja već se pristupa na osnovu uvida u biografije osuđenika i vođenja informativnih razgovora prilikom dolaska u ustanovu (Stevanović, 2014). Ovakvo stanje stvari može narušiti kvalitet klasifikacije i razvrstavanja osuđenika.

Klasifikacija osuđenika

Prema Pravilniku o tretmanu Republike Srbije, tretman osuđenika obuhvata program postupanja koji se prilagođava individualno, uzimajući u obzir procenu rizika, kapaciteta i potreba. Osim toga, deo tretmana čini i razvrstavanje osuđenika u otvorena, poluotvorena ili zatvorena odeljenja zavoda nakon opservacije (član 3 i član 4 Pravilnika o tretmanu).

Razvrstavanje osuđenika zasniva se na različitim kriterijumima, uključujući procenu rizika, vrstu krivičnog dela, visinu kazne, zdravstveno stanje, odnos prema delu, oblik krivice i raniju osuđivanost, prema propisima ministra nadležnog za pravosuđe (član 74 ZIKS-a). Klasifikacija osuđenika, koja je usko povezana s procesom opservacije, obuhvata horizontalno razvrstavanje, koje se odnosi na raspodelu u različite ustanove, i vertikalno razvrstavanje, koje se odnosi na raspodelu unutar same ustanove prema subjektivnim karakteristikama (Ignjatović, 2018a).

Da bi proces prevaspitanja bio uspešan, bitno je pažljivo formirati grupe prema kojima će se primenjivati tretman. Grupa treba da funkcioniše kao mala zajednica sa razvijenim socijalnim odnosima koji podržavaju atmosferu za uspešan proces resocijalizacije. Klasifikacija ili razvrstavanje u odeljenja, vaspitne grupe, kategorije i slične oblike mora se bazirati na određenim kriterijumima. Klasifikacija osuđenih u odeljenja zasniva se na ispitivanju ličnosti, vrsti i težini krivičnog dela, visini kazne, odnosu prema delu i kazni, načinu izdržavanja kazne i drugim faktorima.

U otvoreno odeljenje se razvrstavaju osuđeni sa očuvanim kapacitetima za promenu i niskim stepenom rizika. Poluotvoreno odeljenje je namenjeno osuđenima sa delimično očuvanim kapacitetima za promenu i srednjim stepenom rizika. Zatvoreno odeljenje je rezervisano za osuđene sa otežanom adaptacijom na zatvorske uslove, opasnost za druge, bitno umanjenim kapacitetima za promenu i visokim stepenom rizika. Osuđeni sa niskim ili srednjim stepenom rizika takođe mogu biti smešteni u zatvoreno odeljenje ako se protiv njih vodi postupak za krivično delo sa kaznom zatvora od tri godine ili više, ako su dobili novu kaznu zatvora od tri godine ili više, izdržavaju kaznu zatvora od pet ili više godina ili su privedeni po poternici ili sprovedeni iz pritvora (član 17 Pravilnika o tretmanu).

Klasifikacija osuđenih u odeljenja zavoda prati tri klasifikacione kategorije, označene slovima A, B i V, predstavljajući nivoe koje osuđeno lice postiže. Svaki nivo ima dva podnivoa, ukupno šest nivoa, omogućavajući progresiju osuđenika u procesu resocijalizacije. Otvoreno odeljenje pripada A1 ili A2 kategoriji za osuđenike s očuvanim kapacitetima i niskim rizikom za uspešnu reintegraciju (član 18). Poluotvoreno odeljenje je za osuđenike s delimično očuvanim kapacitetima i srednjim rizikom (član 19). Zatvoreno odeljenje pripada V1 ili V2 kategoriji za osuđenike s otežanom adaptacijom, visokim rizikom i opasnošću za druge (član 20). Ovi nivoi omogućavaju postepeni napredak osuđenika ka boljem položaju uz smanjenje uticaja zatvorskog osoblja (Stevanović, 2014).

Klasifikacija osuđenika se vrši na osnovu opservacije ličnosti, ali zbog nedostatka stručnog tima ili pojedinca za sprovođenje opservacije, upravnik zavoda vrši razvrstavanje. Ova klasifikacija je obesmišljena zbog ustaljene prakse zavoda da raznovrsne kategorije osuđenika svrstava u iste grupe, a nedostatak dvostepene klasifikacije i uzimanje u obzir subjektivnih svojstava osuđenika predstavlja možda najveći problem (Stevanović, 2014).

Vrste tretmana

Nakon određivanja programa postupanja prema osuđenim licima, tretman započinje sa realizacijom aktivnosti usmerenih ka ostvarivanju svrhe kažnjavanja. Ovaj sveobuhvatni program treba pomoći osuđenima da se prilagode zatvorskim uslovima, osposobe za radne aktivnosti, očuvaju radnu i zdravstvenu sposobnost te otklone negativne faktore koji su doprineli njihovom skretanju s puta

adekvatnog razvoja. Vrste postupanja, metode i oblici tretmana imaju ključnu ulogu u oblikovanju povratka osuđenika iz zatvora, bilo kao korisne članove društva ili kao potencijalne ponovne učesnike u kriminalnom delovanju. Zbog toga je značajno osvrnuti se na različite vrste tretmana koje se kontinuirano primenjuju tokom postupanja prema osuđenima, s ciljem doprinosa njihovom prevaspitanju (Macanović, 2011).

Vaspitno-korektivni rad sa osuđenima

Vaspitno-korektivni rad, kao oblik tretmana, obuhvata primenu svih predviđenih aktivnosti u vidu planiranih metoda, tehnika i postupaka u cilju da osuđeni usvoji društveno prihvatljiv sistem vrednosti, kao i da ovlada veštinama za uspešno uključivanje u zajednicu kako ubuduće ne bi činio krivična dela (član 6 Pravilnika o tretmanu). Nosioци vaspitno-korektivnog procesa su vaspitači, kao zaposleni u prevaspitnoj službi čija delatnost je usmerena u pravcu menjanja ponašanja osuđenika i njihovih osobina ličnosti koje su ustanovljene u programu postupanja kao osnove menjanja ličnosti osuđenika. Prilikom analize osuđenikove ličnosti sa različitih aspekata, vaspitači dolaze do mišljenja o potrebnom nivou rada sa njima kao i o stepenu menjanja njihove ličnosti, stoga se i ovde naglašava velika uloga adekvatne opservacije kao osnove sprovođenja postavljenog tretmana. Posmatrajući čitav postupak rada, ne možemo a ne istaći da se radi o veoma složenom zadatku koji iziskuje veliku odgovornost i stručnost (Stevanović, 2014).

U kazneno-popravnim ustanovama naše zemlje primenjuju se individualni, grupni i kolektivni oblik prevaspitanja osuđenika. Individualni oblik rada najčešće se primenjuje i kao svoj cilj ima da se o osuđenom licu prikupi i sistematizuje određen broj podataka do kojih se došlo različitim metodama i tehnikama, a koji mogu da posluže kao baza na osnovu koje se pristupa daljem planiranju i kreiranju oblika i metoda rada koji će biti primenjeni prema njemu. Prvu fazu individualnog rada odlikuje primena različitih tehnika usmerenih na prikupljanje dovoljnog broja podataka o osuđeniku, kao što su analiza dokumentacije, biografska metoda, opservacija, testiranje i intervju osuđenika na osnovu kojih se postavlja dijagnoza na osnovu koje se sprovodi dalji vid individualnog rada koji započinje razvrstavanjem osuđenika u vaspitne grupe. Najčešća forma primene individualnog rada je u vidu individualnog savetovanja koje se ostvaruje neposrednim kontaktom između osuđenika i vaspitača ili nekog drugog lica koje vodi razgovor sa njim i vidu intervjuja koji se sprovodi u posebno određenim prostorijama. Program rada sa osuđenikom, potrebe rada i osobine ličnosti osuđenika određuju učestalost i intenzitet kontakta sa vaspitačem u vidu planiranih razgovora tokom izdržavanja kazne, ali i neplaniranih i informativnih razgovora koji predstavljaju još dve forme informativnog savetovanja kao primarnim i osnovnim oblikom koga prožimaju i ostali oblici rada (Macanović, 2011).

Drugi oblik vaspitno-korektivnog rada je grupni rad sa osuđenicima, kao oblik rada zasnovan na teoriji grupa po kojoj se svi uzroci kriminalnog ponašanja mogu pronaći unutar grupnih odnosa. Stoga, ako je grupa uzrok nekriminalnog postupanja, može se smatrati da ista ta grupa može da predstavlja i faktor promene ponašanja, stavova i percepcija. Navedeni oblik rada možemo shvatiti svrstavanjem osuđenika u grupe koje su kreirane od osuđenika srodnih po ciljevima i potrebama (Stevanović, 2014). Važno je istaći da se proces grupnog rada različito može sagledati, počev od psihoterapije, savetovanja, korigovanja ličnosti, promene ponašanja i da se primenjuje u svim zatvorskim ustanovama i različitim grupacijama osuđenika (Macanović, 2011).

Kao poslednji oblik vaspitno-korektivnog rada sa osuđenicima pojavljuje se koletivni rad koji se smatra veoma značajnim vaspitnim preduslovom bez koga nije moguće zamisliti njihovo prevaspitanje. Ovakav oblik rada omogućava osuđenicima da osete kolektivni duh i da mesečnim sazivanjem kolektiva osuđenika budu uključeni u promenu njihovog položaja na bolje, isticanjem problema sa kojima se susreći i predloga za unapređenje njihovog boravka u zavodima. Takođe, sastanak kolektiva može imati i informativni karakter na kom se osuđenici susreću sa predlozima i novinama koji su od značaja za njihov dalji boravak (Kratcoski, 2017).

Obrazovanje osuđenika

Obrazovanje osuđenika se ističe kao ključan faktor u resocijalizaciji, suprotstavljajući se problemima kao što su neadekvatni uslovi, loša kategorizacija, nedostatak radnih aktivnosti i formiranje neformalnih grupa sa kriminalnim iskustvima. Knežić i Savić (2012) naglašavaju potrebu za raznolikim aktivnostima kako bi se smanjile negativne posledice tokom izdržavanja kazne, a posebnu pažnju treba posvetiti obrazovanju osuđenika.

Obrazovanje osuđenika, kao osnovni tretman, ima humanizujući efekat na izdržavanje kazne. Omogućava osuđenicima ne samo unapređenje znanja već i lakšu reintegraciju u društvo nakon puštanja iz ustanove. Kroz obrazovanje, osuđenici razvijaju razumevanje društvenih uslova i odnosa, doprinoseći ciljevima resocijalizacije. Istorija ukazuje na napore uvođenja posebnih obrazovnih ustanova unutar zavoda. Međutim, izazovi poput nedostatka motivacije osuđenika, osećaja odbačenosti i nedovoljnih programa obrazovanja često otežavaju ostvarivanje uspeha. Ulaganje vaspitača u obrazovanje može se pokazati isplativo u dugoročnom smislu. Važno je razumeti da obrazovanje neformalnih grupa i gubitak motivacije mogu ometati ove napore. Iako postoje poteškoće u postojećim obrazovnim programima, istraživanja naglašavaju pozitivan doprinos obrazovanja resocijalizaciji. Uključivanje osuđenika u školsko obrazovanje može pridoneti pozitivnim promenama u ponašanju, odnosima, disciplini i smanjenju recidivizma (Igrački, 2020; Ilijić, 2022; Knežić, 2017; Knežić & Savić, 2012).

Pored brojnih prednosti koje obrazovanje može pružiti, bez motivisanosti osuđenika za rad na sebi nije moguće ostvariti neki uspeh. Boravak u ustanovama često dovodi do osećanja odbačenosti, bezvrednosti, povlačenja u sebe, pa se i kao rezultat takve situacije nazire odbijanje bilo kakvog učešća u sprovođenju tretmana (Dragojlović et al., 2013). Upravo iz ovih razloga trebalo bi imati na umu da bi se ulaganje u obrazovanje od strane vaspitača sa osuđenima pokazalo kroz određeni period kao isplativo i trajno rešenje koje bi moglo pružiti brzo pozitivne efekte. Ako bi se još na sve to dodala visoka cena kriminala, svaki rad na obrazovanju bi doprineo smanjenju stope kriminala, što bi dovelo do poboljšanja ne uloge kaznenih ustanova već i društva (Lochner & Moretti, 2004).

Trebalo bi imati u vidu da postojeći programi obrazovanja, danas ne daju pomake zbog prostornih, materijalnih i kadrovskih problema. Zavodi su prenatrpani osuđenim licima, bore se sa nedostatkom materijalnih sredstava za pokretanje i razvoj određene proizvodnje, nabavku opreme i materijala, stručno osposobljenih zaposlenih različitih profila, što dovodi do gašenja potrebe za obrazovanjem. Pored navedenih nedostataka, pojavljuje se i brzi razvoj neformalnih grupa u zavodima, gubi se motivisanost osuđenih lica i vaspitača za ulaganje u obrazovanje, obuku, organizovanje predavanja, tribina i razgovora (Knežić & Savić, 2012). Ali, i uprkos brojnim poteškoćama sa kojima se susreće, važno je ukazati da obrazovni tretman uspeva da doprinese svrsi kažnjavanja, s obzirom da iskustvo pokazuje da su osuđenici uključeni u obrazovni proces korigovali ponašanje na bolje, svojim napretkom omogućili prelazak u grupu sa povoljnijim tretmanom, manje su bili disciplinski kažnjavani. Iz svega napisanog proizilazi pozitivan zaključak da bi uključivanje u školsko obrazovanje moglo dovesti do brojnih pozitivnih promena u ponašanju osuđenih, poboljšanja međuljudskih odnosa, poštovanja reda i discipline i smanjenja stope recidivizma (Knežić, 2017).

Radno angažovanje osuđenika

Radno angažovanje osuđenika predstavlja važan aspekt tretmana u okviru programa resocijalizacije tokom izdržavanja kazne zatvora. Ovaj vid tretmana ima vaspitni karakter usmeren ka korigovanju osobina ličnosti osuđenika. Sticanjem radnih veština i osposobljavanjem za određene poslove, osuđenima se pruža šansa za uspešnu reintegraciju u društvo po završetku kazne (Bobić, 2011).

Razvoj rada osuđenika prati svrhu koju kazna zatvora treba da postigne. Dok je kazneni rad prvobitno bio usmeren na otežavanje izvršenja kazne, kasniji razvoj kazne dovodi do nekaznenog rada osuđenika kao deo tretmana za uspešnu resocijalizaciju i reintegraciju osuđenika u društvo (Tanjević, 2019). Pravilnici o radu osuđenih lica definišu svrhu rada kao sticanje, održavanje i povećanje radnih sposobnosti, radnih navika i stručnog znanja radi postizanja uspešne reintegracije. Rad se može odvijati unutar zavoda, gde osuđeni obavljaju različite poslove u okviru

privrednih jedinica, radionica ili uslužnih delatnosti, ili izvan zavoda gde se iznajmljuje radna snaga poslodavcima ili obavljaju poslovi van zavoda. Međutim, uprkos značaju rada u resocijalizaciji, postoji izazov u pronalaženju adekvatnih poslova prilagođenih osuđenima, što smanjuje efikasnost ovog vida tretmana (Dragojlović et al., 2013). Stoga se ukazuje na nedovoljno zastupljenost radnog tretmana u zavodima, uz naglasak na potrebi za većim angažovanjem u oblastima obrazovanja i rada kako bi se postigla uspešna rehabilitacija osuđenika (Igrački, 2020).

Istraživanje u kazнено-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici

Predmet i cilj istraživanja

Teorijska definicija problema ukazuje da tretman osuđenih lica prema članu 6 Pravilnika o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica obuhvata primenu svih predviđenih aktivnosti – planiranih metoda, tehnika i postupaka preduzetih sa ciljem da osuđeni usvoji društveno prihvatljiv sistem vrednosti i ovlada veštinama za uspešno uključivanje u zajednicu kako ubuduće ne bi činio krivična dela. Sa druge strane, *radna definicija* ukazuje da po dolasku na izdržavanje kazne zatvora osuđena lica prolaze kroz prijemno odeljenje u kome se vrši upoznavanje njihove ličnosti sa psihološkog, pedagoškog, kriminološkog, zdravstvenog i bezbednosnog stanovišta. Stručni tim nakon sprovedene opservacije predlaže upravniku zavoda program postupanja (član 7 Pravilnika). Navedeni program postupanja možemo različito sagledati s obzirom na brojne vrste krivičnih dela kao i različite kategorije osuđenika, pa će stoga istraživanje biti sprovedeno prema punoletnim izvršiocima krivičnih dela kojima je izrečena kazna zatvora preko jedne godine.³

Pre nego što se osvrnemo na cilj istraživanja, neophodno je ukazati na nepostojanje poverenja u sprovođenje tretmana u kazнено-popravnim zavodima, zbog ponovnog vraćanja osuđenika iza rešetaka. Problem tretmana veoma je kompleksan i zahteva dobijanje odgovara na pitanje da li i u kojoj meri se sprovodi tretman, koji su razlozi nesprovođenja tretmana i uopšte da li može da se kaže da osuđenici menjaju svoje ponašanje na bolje uvažavanjem društvenih normi. Stoga, *cilj istraživanja* je bio ispitivanje uloge tretmanskoblika u reintegraciji osuđenika, s fokusom na stavovima samih osuđenika o njihovom doprinosu, uključenosti službenika tretmana u realizaciju, i sagledavanju perspektive tretmana iz ugla službenika tretmana o teškoćama s kojima se suočavaju prilikom sprovođenja tretmana.

³ Problem je definisan po modelu definisanja problema istraživanja u: Ignjatović, Đ. (2018b). Metodologija istraživanja kriminaliteta sa metodikom izrade naučnog rada, Univerzitet u Beogradu-Pravni fakultet.

Postavljena su sledeća istraživačka pitanja:

1. Kako osuđenici percipiraju tretmanske programe i u kojoj meri ih prihvataju?
2. Koliko su osuđenici uključeni u različite vrste programa postupanja?
3. Kako osuđenici doživljavaju vaspitno-korektivni rad i druge oblike tretmana?
4. Koji su izazovi s kojima se suočavaju službenici tretmana prilikom sprovođenja programa?
5. Kakva je perspektiva službenika tretmana o uspešnosti tretmana i problemima s kojima se susreću?

Metod istraživanja

Istraživanje je sprovedeno u kazнено-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici, oktobra 2022. godine, i obuhvatalo je ispitivanje osuđenika koji su prihvatili popunjavanje anonimnog upitnika u zatvorenom odeljenju i u poluotvorenom odeljenju zatvora, kao i ispitivanje službenika tretmana zaposlenih u službi za tretman. S obzirom na različite vrste istraživanja, važno je ukazati da je sprovedeno istraživanje imalo deskriptivni karakter. Istraživanje je odlikovao anamnestički pristup, a osnovni instrument prikupljanja podataka bila je anonimna anketa na osnovu upitnika sastavljenog od pitanja koja su oslikavala viđenje tretmana od strane osuđenika, kao i zaposlenih u službi za tretman.

Opis uzorka

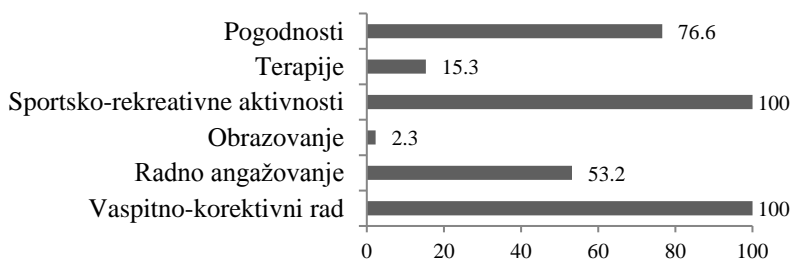
Istraživanje o osuđenicima u kazнено-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici obuhvatilo je uzorak od 218 ispitanika, od kojih je 94 (43,1%) svrstano u zatvorena odeljenja, dok je 124 (56,9%) svrstano u poluotvorena odeljenja. Najveći deo osuđenika, njih 55.5%, pripada starosnom rasponu od 20–40 godina, dok se 37.2% nalazi u starosnom rasponu od 41–60 godina. Osuđenici stariji od 60 godina čine 7.3% uzorka. U pogledu bračnog statusa, 34% osuđenika sebe klasifikuje kao slobodne, 21.1% su u vezi, 22.9% su u braku, 20.6% su razvedeni, dok 1.4% smatra sebe udovcem. Analiza obrazovanja pokazuje da su osuđeni raznolikih obrazovnih statusa, pri čemu 21.1% ima završenu osnovnu školu, 61.9% srednju školu, 13.3% višu školu, a 3.7% završene univerzitetske studije. Što se tiče najčešćih vrsta izvršenih krivičnih dela, 31.6% osuđenika je izvršilo imovinsko krivično delo, 15.6% krivično delo protiv života i tela, a 41.8% krivično delo protiv zdravlja ljudi. Ovi podaci pružaju uvid u demografske karakteristike i obrazovni profil osuđenika, kao i u vrste krivičnih dela koje su izvršili.

Tabela 1*Osnovne sociodemografske i kriminološke karakteristike osuđenika*

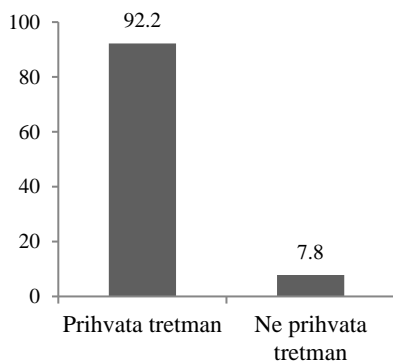
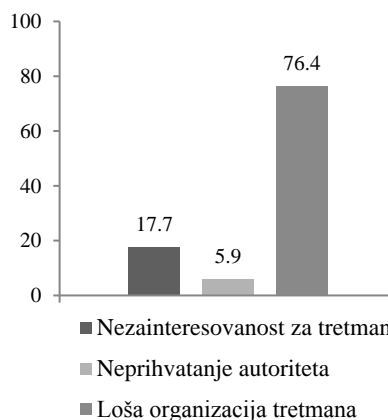
Karakteristika	Kategorija	<i>n</i>	%
Starost	20–40 godina	121	55,5
	41–60 godina	81	37,2
	61–80 godina	16	7,3
Bračni status	slobodan	74	34,0
	u vezi	46	21,1
	u braku	50	22,9
	razveden	45	20,6
	udovac	3	1,4
Obrazovni status	osnovna škola	46	21,1
	srednja škola	135	61,9
	viša škola	29	13,3
	univerzitet	8	3,7
Vrsta izvršenog krivičnog dela	protiv imovine	69	31,6
	protiv života i tela	34	15,6
	protiv zdravlja ljudi	91	41,8
	protiv polne slobode	10	4,6
	protiv službene dužnosti	5	2,3
	protiv bezbednosti javnog saobraćaja	3	1,4
	protiv privrede	6	2,7

Perspektiva osuđenika

Rezultati prikazani na Grafikonu 1 oslikavaju zastupljenost vrsta tretmana i ukazuju da je vaspitno-korektivni rad, vođen od strane službenika tretmana, prisutan kod svih osuđenika na izvršenju kazne zatvora i da je usmeren na promenu ponašanja i razgovor o njihovim glavnim poteškoćama. Sportsko-rekreativne aktivnosti su takođe dostupne svim osuđenicima, redovno se odvijaju svakodnevno prema rasporedu zatvorske ustanove. Radno angažovanje, kao sledeći oblik tretmana, uključuje 53.2% osuđenika, prilagođeno njihovim sposobnostima. Terapije su manje zastupljene, primenjuju se prema 15.3% osuđenika prema njihovim potrebama. Obrazovanje osuđenika je najmanje zastupljeno, učestvuje svega 2.3% osuđenika. Program stimulacije osuđenika davanjem određenih pogodnosti, kako u zavodu tako i van njega, koristi 76.6% osuđenika. Predstavljeni podaci upućuju na raznolikost i različitu zastupljenost tretmanskih programa među osuđenicima.

Grafikon 1*Prikaz zastupljenosti tretmanskih programa*

Pored prikazane zastupljenosti tretmanskih programa, dobijeni su i podaci koji ukazuju na pozitivan odziv osuđenika prema tretmanu i tretmanskim programima, s obzirom da od ukupnog broja ispitanika, čak 92.2% prihvata postavljeni program postupanja, dok 7.8% odbija (Grafikon 2). Među onima koji odbijaju, 76.4% navodi lošu organizaciju tretmana, 17.7% izražava nepotrebnost tretmana ili nezainteresovanost, dok 5.9% ne prihvata autoritet službenika tretmana (Grafikon 3). Prikazana statistika naglašava važnost organizacije tretmana i upućuje na neke od razloga odbijanja, što može biti ključno za poboljšanje efikasnosti tretmanskog procesa.

Grafikon 2*Prihvatanje tretmana***Grafikon 3***Razlozi neprihvatanja tretmana*

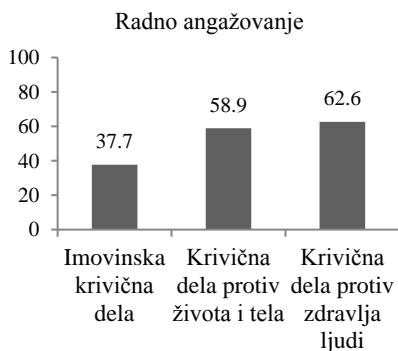
Podaci dobijeni ispitivanjem zastupljenosti tretmanskih programa pokazali su da su radno angažovanje i stimulacija osuđenika davanjem određenih pogodnosti najčešći oblici tretmana među osuđenima (Grafikon 1). Stoga, postavljeno je pitanje kako se ovi oblici tretmana povezuju sa vrstama krivičnih dela, posebno imovinskim delima, krivičnim delima protiv života i tela, i krivičnim delima

protiv zdravlja ljudi, s obzirom na njihovu visoku zastupljenost među izvršenim delima.

Podaci na Grafikonu 4 i Grafikonu 5 ukazuju da, iako su imovinska krivična dela najzastupljenija među osuđenicima na izdržavanju kazne zatvora (31.6%), samo 37.7% tih osuđenika je radno angažovano, dok 66.7% ostvaruje određene pogodnosti. Kod krivičnih dela protiv života i tela, situacija je povoljnija, s 58.9% radno angažovanih i 76.4% onih koji ostvaruju pogodnosti. Za krivična dela protiv zdravlja ljudi, i pored njihove visoke zastupljenosti, 62.6% osuđenika je radno angažovano, a 82.4% ostvaruje određene pogodnosti. Ovi podaci sugeriraju da su radno angažovanje i stimulacije osuđenika najviše primenjivani oblici tretmana, bez obzira na vrstu izvršenog krivičnog dela, što ukazuje na prihvatanje tretmana od strane osuđenika kao sredstva za prevaspitanje i reintegraciju u društvo nakon izlaska iz zatvora.

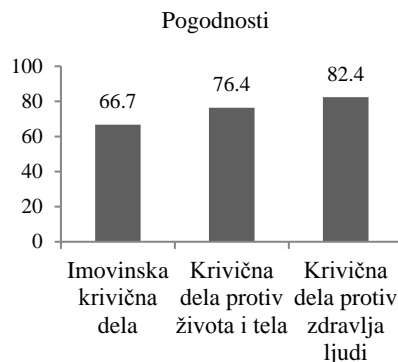
Grafikon 4

Radna angažovanost ispitanika u odnosu na izvršeno krivično delo

Grafikon 5

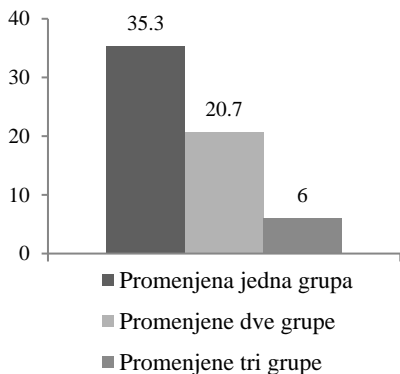
Zastupljenost pogodnosti u odnosu na izvršeno krivično delo

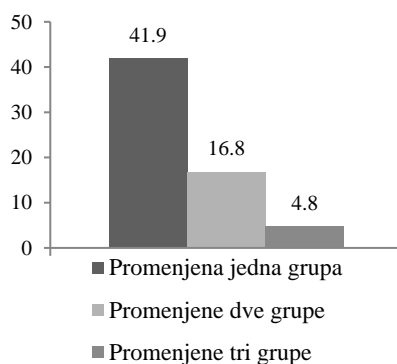
Pored dovođenja u vezu zastupljenosti naznačenih tretmanskih programa u odnosu na vrstu krivičnog dela, ispitan je takođe i broj promenjenih grupa među osuđenicima koji su radno angažovani, kao i onima koji ostvaruju određene pogodnosti. Ovi podaci su ključni za razumevanje efikasnosti tretmana i njegovog uticaja na osuđenike. Kao što je prikazano na Grafikonu 6, od radno angažovanih osuđenika 35.3% je uspelo da promeni jednu grupu (npr. iz V2-V1, V1-B2), 20.7% je promenilo dve grupe, a čak 6% je uspelo da promeni tri grupe (npr. iz V2-B1). Od 76.6% osuđenika koji ostvaruju određene pogodnosti u zavodu ili van zavoda, 41.9% je promenilo jednu grupu, 16.8% dve grupe, dok je 4.8% osuđenika uspelo da promeni tri grupe po istom principu prelaska (Grafikon 7).

Grafikon 6

Broj promjenjenih tretmanskih grupa kod osuđenika koji su radno angažovanih

Grafikon 7

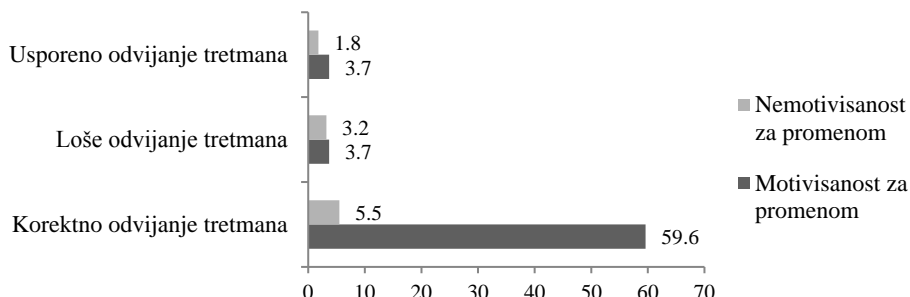
Broj promjenjenih tretmanskih grupa kod osuđenika koji ostvaruju pogodnosti

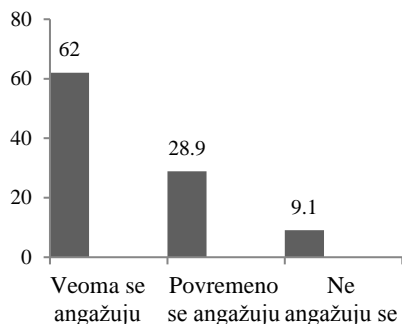
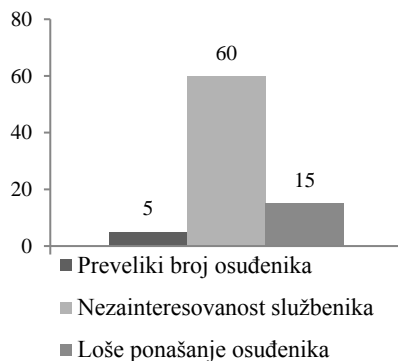
Od ukupnog broja osuđenika, 51.4% još uvek nije uspjelo da promeni grupu, ali značajan podatak je da čak 79.5% od njih smatra da bi postojanje određenog tretmanskog programa doprinelo promeni grupe. Dodatno, 60.7% izrazilo je svoje stavove zaposlenima o mogućnostima uvođenja određenog oblika tretmana, dok 20.5% veruje da tretmanski programi ne bi doprineli promeni grupe. Ovi odgovori pružaju uvid u percepciju osuđenika o vezi između tretmana i promene njihovog statusa unutar zatvorskeg okruženja.

Pored sagledavanja podataka o broja promjenjenih grupa osuđenika, koji ukazuju na dinamiku tretmana, ispitana je i njihova motivacija uslovljena odvijanjem tretmana, koja nam može ukazati na želju osuđenika za promenom i usvajanjem ispravnih društvenih stavova.

Podaci na Grafikonu 8 ukazuju da od ukupnog broja osuđenika, 59.6% smatra da se tretman odvija korektno, po planu i programu, motivišući ih da se promene. Osuđenici koji, iako smatraju da se tretman odvija korektno, nisu motivisani za rad na svojoj ličnosti, čine 5.5% uzorka. Postoji i mali broj (3.7%) koji vidi tretman kao veoma loše organizovan, ali dovoljan da ih motiviše za ličnu promenu. S druge strane, 3.2% osuđenika nema motivaciju upravo zbog loše organizovanosti tretmana. Takođe, 3.7% osuđenika smatra da se tretman odvija usporeno, ali ipak utiče na njihovu motivisanost, dok 1.8% tvrdi da usporen proces tretmana ne utiče na njihovu motivaciju. Ovi odgovori pružaju uvid u raznolike percepcije osuđenika o odvijanju tretmana i njegovom uticaju na njihovu motivaciju.

Grafikon 8*Motivisanost osuđenika uslovljena odvijanjem tretmana*

Nakon dobijanja podataka o percipiranju tretmana, analizirani su i odgovori na pitanja o viđenju angažovanosti i stručnosti službenika tretmana u radu sa osuđenima, koji mogu uputiti na značajnu ulogu službenika tokom odvijanja tretmana.

Grafikon 9*Angažovanje službenika tretmana prema mišljenju osuđenih lica***Grafikon 10***Razlozi neangažovanja službenika tretmana prema mišljenju osuđenih lica*

Većina osuđenika, tačnije 62%, smatra da se službenici tretmana veoma angažuju u radu sa njima. Drugi deo, 28.9%, izjavljuje da se službenici angažuju povremeno. Međutim, 9.1% osuđenika tvrdi da se službenici ne angažuju (Grafikon 9). Kao moguće razloge za nedovoljnu angažovanost, 5% ispitanika ističe preveliki broj osuđenika naspram malog broja zaposlenih, 60% ukazuje na nezainteresovanost službenika, dok 15% smatra da loše ponašanje osuđenika prilikom sprovođenja tretmana može biti razlog za nedostatak angažovanosti (Grafikon 10). Ovi rezultati otkrivaju perspektivu osuđenika o učestalosti angažovanja službenika tretmana, kao i potencijalne izazove s kojima se suočavaju u sprovođenju tretmana.

Sledeće, ispitano je i kako osuđena lica ocenjuju stručnost službenika tretmana i koliki uticaj oni imaju na njih. Rezultati pokazuju da 81.2% ispitanika smatra službenike tretmana stručnim u svom poslu. Ovi službenici imaju značajan uticaj na osuđena lica, s obzirom na to da njihov uticaj velikim smatra 62.9% osuđenika, dok 23.8% prepoznaje taj uticaj, ali ne u velikoj meri. Ovi podaci ukazuju na pozitivan doživljaj stručnosti i uticaja službenika tretmana među osuđenicima.

Dosadašnji podaci ukazuju na to da se tretman u zavodu u Sremskoj Mitrovici sprovodi korektno i da su ga osuđenici pozitivno percipirali. Ključno pitanje je da li osuđenici smatraju da ih tretman dovodi do pozitivnih promena i da su spremni na život bez vršenja novih krivičnih dela. S obzirom na dosadašnje pozitivne rezultate, 80.7% osuđenika izjavljuje da ih tretman pozitivno menja i da su spremni za život pod drugačijim okolnostima. Ovo dodatno potvrđuje uspešnost tretmana iz perspektive osuđenika.

Perspektiva službenika tretmana

Istraživanje je uključilo dvadeset jednog službenika tretmana koji su dobrovoljno pristali na popunjavanje upitnika. Ukupan broj zaposlenih u službi za tretman trenutno iznosi trideset osam, pri čemu svi zaposleni imaju završene univerzitetske studije i višegodišnje radno iskustvo.

Postavljeno je pitanje da li se tretman sprovodi prema svim grupama osuđenika, a odgovor svih službenika tretmana bio je identičan - tretman se sprovodi prema svakom osuđeniku na osnovu postavljenog programa postupanja nakon opservacije ličnosti. Ova opservacija uključuje procenu rizika, potreba, znanja, kapaciteta i sposobnosti. Stručni tim, službenici tretmana iz prijemnog odeljenja i službenici obezbeđenja učestvuju u razgovoru nakon kojeg se odabire odgovarajući program s postavljanjem individualnih ciljeva. Međutim, 28.6% službenika suočava se s situacijom gde osuđena lica kojima je postavljen tretman ne žele učestvovati u njemu.

U vezi s opisivanjem provedenog dana sa osuđenim licem, dobijen je jednoglasan odgovor. Rad može biti stalno ili privremeno, prilagođavajući se potrebama i kapacitetima. Ovaj rad obuhvata čitanje dokumentacije osuđenika, pripremu predloga za sastanke stručnog tima, savetodavni rad putem evidentiranih razgovora, pružanje informacija osuđenicima, utvrđivanje eventualnih promena u programima postupanja, pregled rokova za izmene programa i koordinaciju sa drugim službama zavoda.

Iz prethodnog objašnjenja može se zaključiti da je rad službenika tretmana usmeren u cilju napredovanja osuđenika, i da obuhvata veliku posvećenost i angažovanje. Podaci koji idu tome u prilog pokazuju da službenici tretmana koji čine uzorak istraživanja, smatraju za sebe da su veoma posvećeni u radu sa

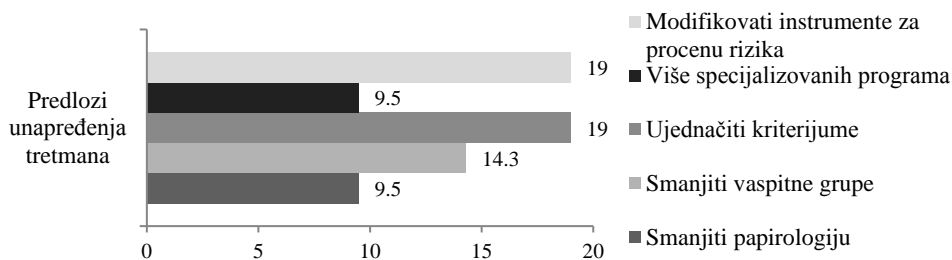
osudenicima, kao i da su sa svima ostvarili dobru komunikaciju. Od ukupnog uzorka, 85.7% službenika smatra da je uloga vaspitača velika.

Takođe, postavljeno je pitanje službenicima i o nedostatku radnog kadra, gde od ukupnog broja među zaposlenima, njih 76.2% smatra da trenutno služba za tretman nema nedostatak stručnog osoblja na poslovima tretmana.

Podaci prikazani na Grafikonu 11 ukazuju na predloge službenika tretmana u cilju poboljšanja tretmana u kaznenim ustanovama. Od ukupnog uzorka (21), čak 19% predlaže ujednačavanje kriterijuma u sprovođenju tretmana na nivou Republike Srbije. Isti procenat službenika (19%) ukazuje na modifikovanje instrumenata za procenu rizika osuđenika. Predlog smanjivanja vaspitnih grupa prisutan je kod 14.3% službenika, dok se među ostalim predlozima pojavljuju i redukovanje administrativnih obaveza i sprovođenje specijalizovanih programa kod po 9.5% ispitanih osoba. Dodatno, po 4.8% ispitanih službenika tretmana je navelo edukovanje, poboljšanje tehničkih i prostornih kapaciteta, kao i dublje bavljenje razlozima izvršenja krivičnih dela.

Grafikon 11

Predlozi službenika tretmana za unapređenje tretmana

Kada je reč o sprovođenju tretmana, službenici tretmana su podeljeni u vezi sa postojanjem razlika među osuđennicima. Oko 52.3% smatra da postoje razlike, pre svega u ličnim karakteristikama, kapacitetima, sposobnostima, stepenu rizika, socijalnom stanju i drugim faktorima. Od tog broja, 63.6% ukazuje na značajne razlike među prvoprestupnicima.

Zaključak

U radu su sagledani tretman i tretmansi programi u zatvorskim ustanovama, istražujući kako teorijski, tako i empirijski aspekt ove kompleksne penološke oblasti. Cilj istraživanja bio je pružiti sveobuhvatno razumevanje ovog ključnog aspekta u postupku resocijalizacije osuđenika.

Jedan od ključnih izazova koji je izronio iz analize bila je nedovoljna posvećenost vremena opservaciji ličnosti osuđenika. Ovaj nedostatak mogao bi ozbiljno uticati na tačnost procene i postavljanje individualnih ciljeva. Dodatno,

instrumenti za procenu rizika su ocenjeni kao zastareli, što ukazuje na potrebu za modernizacijom i ažuriranjem tih instrumenata kako bi bili u skladu s aktuelnim potrebama i saznanjima u oblasti kriminologije.

Najzastupljeniji tretmani su bili vaspitno-korektivni rad i sportsko-rekreativne aktivnosti. Ovi programi su dobili veću pažnju i učestalost sprovođenja u poređenju s drugim tretmanima, dok su obrazovanje, terapije i uključenost u specijalizovane sekcije bili manje zastupljeni. Ova neravnoteža u dostupnosti različitih programa ukazuje na mogućnost poboljšanja i diversifikacije tretmanskih opcija kako bi se bolje odgovorilo na različite potrebe osuđenika.

Zaključak je dao sliku dinamičnog razvoja tretmana u zatvorskim ustanovama. Iako su identifikovane teškoće i izazovi, ukupna slika sugerira da tretman ima potencijal za napredak i poboljšanje. Ključno je razumeti da će ovaj put verovatno biti obeležen usponima i padovima, ali će naporima za modifikacijom postupaka i kreiranjem novih programa tretman ostvariti svoj suštinski cilj – doprineti reintegraciji osuđenika u društvo.

Literatura

- Bobić, A. (2011). Resocijalizacija osuđenih lica kao faktor smanjenja kriminala. *Pravo-teorija i praksa*, 28, 4–6.
- Dragojlović, J., Kušić, I., & Savić, Z. (2013). Uloga radne i obrazovne aktivnosti u funkciji resocijalizacije. *Bezbednost policija građani*, 3–4, 271–281. <https://doi.org/10.7251/BPGBL3413271D>
- Ignjatović, Đ. (2018a). *Kriminologija*. Univerzitet u Beogradu-Pravni fakultet.
- Ignjatović, Đ. (2018b). *Metodologija istraživanja kriminaliteta sa metodikom izrade naučnog rada*. Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet.
- Igrački, J. (2020). *Efekti zatvora u resocijalizaciji osuđenika*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Ilijić, Lj. (2022). *Obrazovanje osuđenika – od resocijalizacije do transformacije*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Knežić, B. (2017). *Obrazovanje osuđenika: način da se bude slobodan*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Knežić, B., & Savić, M. (2012). Obrazovanje iza rešetaka. U L. Kron (Ur.), *Delikt kazna i mogućnost socijalne profilakse* (str. 179–191). Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Kratcoski, P. (2017). *Correctional counseling and treatment*. Springer.
- Lochner, L., & Moretti, E. (2004). The effect of education on crime: Evidence from prison inmates, arrests, and self-reports. *The American Economic Review*, 94(1), 155–189. <https://doi.org/10.1257/000282804322970751>
- Macanović, N. (2011). *Resocijalizacija osuđenih lica*. Besjeda.
- Macanović, N., & Đorđević, M. (2015). Teškoće u ostvarivanju institucionalnog vaspitnog tretmana odraslih osoba sa invaliditetom u penalnim uslovima. *Zdravstvena zaštita*, 44, 58–69. <https://doi.org/10.5937/ZZ1504058M>
- Stevanović, Z. (2014). *Tretman osuđenika u zatvorskom sistemu Srbije*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

- Tanjević, N. (2019). Pravo na rad osuđenika – raskorak između potrebe i mogućnosti. *Trendovi u poslovanju*, 7, 7–14. <https://doi.org/10.5937/trendpos1901007T>
- Wilkinson, R. A. (2013). Best practice in offender rehabilitation. *Breaking the Cycle-Tasmanian Corrections Plan (2010-2020)*. Hobart: Corrective Services of Department of Justice of Tasmania.

Pravni izvori

- Krivični zakonik, Službeni glasnik Republike Srbije br. 85/2005, 88/2005- ispr., 107/2005 - ispr.72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019 (2019).
- Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, Službeni glasnik Republike Srbije br. 110/2014 (2014).
- Pravilnik o radu osuđenog lica, Službeni glasnik Republike Srbije br. 145/2014-91 (2014).
- Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica, Službeni glasnik Republike Srbije br. 66/2015-33 (2015).
- Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Službeni glasnik Republike Srbije br. 55/2014 (2014) i 35/2019 (2019).

PRILOZI

Prilog broj 1

UPITNIK ZA OSUĐENIKE

Naziv projekta: „Tretman osuđenih na kaznu zatvora“ – Tema završnog master rada na Univerzitetu u Beogradu – Pravnom fakultetu.

Cilj projekta: Ispitivanje uloge tretmanskih oblika u reintegraciji osuđenika sa akcentom na stavovima samih osuđenih lica o njihovom doprinosu, kao i njihovo viđenje službenika tretmana zaposlenih na realizaciji tretmana. Sve prikupljene informacije će biti iskorišćene sa ciljem doprinosa razvoju programa postupanja u zavodu, kao i za sagledavanje trenutnih efekata koje tretmanski oblici postižu.

Vaš udeo u projektu: Ukoliko se usaglasite da učestvujete, intervjuer će Vas uputiti u bitne crte upitnika, s tim što se naglašava da su svi Vaši odgovori poverljivi i anonimni i da neće biti iskorišćeni u nedozvoljene svrhe. Vaše pravo je da ne odgovorite na pitanje koje smatrate neprikladnim, kao i da prekinete intervju u bilo kom trenutku. Ukoliko imate nejasnoća u vezi postavljenih pitanja molim Vas obratite se, kako bismo Vam objasnili sve što ne razumete.

Ispred Vas se nalazi 20 pitanja o različitim aspektima tretmana. Prvi deo pitanja obuhvata opšte informacije koje se odnose na Vas, dok su središnja i krajnja pitanja upitnika usredsređena na Vaše viđenje aktivnosti u okviru programa postupanja kao i viđenje uloge službenika tretmana u radu sa Vama. Molim Vas budite iskreni i kritični, nema netačnih i pogrešnih odgovora, hvala!

1. Starost:

2. Vaš porodični status:

a) slobodan b) u vezi v) oženjen g) razveden d) udovac

3. Vaš stepen obrazovanja:
 - a) osnovna škola b) srednja škola b) viša škola g) univerzitetske studije
4. Za koje krivično delo ste osuđeni?
5. Kakav je Vaš stav prema izvršenom krivičnom delu?
6. Da li prihvatate tokom izdržavanja kazne utvrđeni program postupanja prema Vama?
 - a) da b) ne
7. Ako je odgovor na pitanje broj 6 „ne“, molim Vas navedite ključne razloge Vašeg odbijanja određenog oblika tretmana:
 - 7a. Da li smatrate da bi postojanje određenog programa tretmana doprinelo promeni Vašeg položaja u ustanovi, u vidu prelaska u drugu grupu sa većim pogodnostima?
 - a) da b) ne
 - 7b. Da li ste izneli Vaše stavove zaposlenima u zavodu o mogućnostima uvođenja određenog oblika tretmana prema Vama?
 - a) da b) ne
8. Ako je odgovor na pitanje broj 6 „da“, molim Vas zaokružite u koju vrstu tretmana ste uključeni:
 - a) vaspitno-korektivni rad b) radno angažovanje v) obrazovanje g) sportsko-rekreativne aktivnosti d) različiti vidovi terapije đ) pogodnosti u zavodu i van zavoda e) uključenost u različite sekcije ž) nešto drugo, upisati:
9. Da li smatrate da sprovođenje tretmana doprinosi promeni Vašeg ponašanja na bolje, u vidu postojanja veće motivisanosti za promenom ličnih osobina i dobijanjem većih pogodnosti u zavodu?
 - a) da b) ne v) ne znam
10. Da li ste od početka sprovođenja tretmana promenili svoj položaj prelaskom u drugu grupu sa većim ili manjim brojem pogodnosti?
 - a) da b) ne
11. Ako je odgovor na pitanje broj 10 „da“, molim Vas navedite grupu kojoj ste pripadali do prelaska u drugu, kao i kojoj grupi trenutno pripadate.
12. Molim Vas opišite kratko način odvijanja tretmana iz Vašeg ugla.
13. Da li možete da kažete da tretman sprovede službenici stručni u svojoj struci?
 - a) da b) ne
14. Molim Vas odgovorite koliko se po Vašem mišljenju službenik tretmana angažuje prilikom sprovođenja tretmana.
 - a) veoma se angažuje b) povremeno se angažuje v) ne angažuje se
15. Ukoliko ste na pitanje broj 14 odgovorili pod „v“, šta mislite zbog kojih razloga se službenici tretmana ne uključuju u sprovođenje tretmana?
16. Ukoliko ste na pitanje broj 14 odgovorili pod „a“, da li mislite da ste ostvarili dobru komunikaciju sa službenikom tretmana koja se zasniva na otvorenosti i poštovanju?
 - a) da b) ne
17. Koliko na Vas pozitivno utiču razgovori sa službenikom tretmana?
 - a) veoma utiču b) utiču ali ne u velikoj meri v) ne utiču nimalo
18. Da li smatrate da Vas je tretman promenio na bolje i da ste spremni za drugačiji život po izlasku iz zatvora uzdržavanjem od vršenja novih krivičnih dela?
 - a) da b) možda v) ne

Hvala na saradnji!
Sremska Mitrovica, 2022. godina

Prilog broj 2:

UPITNIK ZA SLUŽBENIKE TRETMANA

1. Pol: a) ženski b) muški
2. Vaš stepen obrazovanja:
a) srednja škola b) viša škola v) univerzitetske studije
3. Godine radnog iskustva na poziciji službenika tretmana:
4. Molim Vas opišite ukratko postupak koji prethodi izboru odgovarajućeg programa postupanja:
5. Da li se tretman sprovodi prema svim kategorijama osuđenih lica?
a) da b) ne v) nisam siguran
6. Da li se Služba za tretman trenutno suočava sa nedostatkom stručnog osoblja zaposlenim na poslovima službenika tretmana?
a) da b) ne v) ne znam
7. Kolika je prema Vašem mišljenju uloga službenika tretmana u procesu prevaspitanja osuđenika?
a) mala b) velika
8. Da li su osuđena lica sklona odbijanju postavljenog programa postupanja?
a) da b) ne
9. Molim Vas ukratko opišite jedan dan proveden na radu sa osuđenim licem:
10. Da li ste ostvarili dobru komunikaciju sa osuđenim licima prilikom rada sa njima?
a) da b) ne b) možda
11. Da li za sebe možete da kažete da ste posvećen službenik tretmana koji se angažuje veoma prilikom sprovođenja postavljenog tretmana?
a) da b) ne v) možda
12. Na koji način bi po Vašem mišljenju trebalo unaprediti postojeći tretman?
13. Da li su Vam dostupni podaci o tome koliko se lica prema kojima nije primenjen tretman češće vraćaju u zavod zbog izvršenja novog krivičnog dela?
a) da b) ne v) ne znam
14. Da li se između lica prema kojima je primenjen tretman mogu uočiti neke razlike prema njihovim ličnim karakteristikama?
a) da b) ne v) možda
15. Ukoliko je odgovor na pitanje broj 14 „da“, molim Vas navedite grupu prema kojoj se tretman primenjuje u uspešnijoj meri u odnosu na druge grupe osuđenika:
16. Da li se i u kojoj meri mogu uočiti neke razlike u primeni tretmana u odnosu na određene vrste krivičnih dela?
a) da, postoji velika razlika b) da, postoji razlika v) ne postoji razlika
17. Za koju vrstu krivičnih dela možete da kažete da je najviše uspeha postigla prilikom primene tretmana u odnosu na ostale vrste?

Hvala na saradnji!
Sremska Mitrovica, 2022. godina

Treatment of People Condemned to Prison: Theoretical and Empirical Considerations*

Milica Simović¹

By examining the existing criminological literature, one can observe significant efforts toward studying various forms of inmate treatment, which, if implemented appropriately, can contribute to their rehabilitation and reintegration into everyday life. Considering the prevalence of diverse viewpoints on this subject, the author in this paper addresses key questions characterizing treatment, presenting suggestions and techniques aimed at its improvement, developed by researchers. Questions regarding the actual need for adequate treatment, its impact, and the challenges it entails are at the core of this work, as well as the study conducted in the penitentiary institution in Sremska Mitrovica in October 2022, involving 218 inmates categorized into closed and semi-open departments of the institution. The study is characterized by an anamnestic approach, with the primary data collection instrument being an anonymous questionnaire based on surveys through which the role of different treatment modalities in the reintegration of inmates is examined by considering the inmates perspectives on their contributions and the involvement of treatment officials in their implementation. Emphasis is also placed on assessing the current treatment situation from the perspective of treatment officials. The prevalence of several main treatment modalities and their correlation with changes in inmate groups within the institution's departments is presented, as well as the connection between motivation for reintegration and the implementation of prescribed treatments. The analysis of the treatment officials' questionnaires demonstrated their training and dedication and pointed to the main challenges they faced during treatment implementation.

KEYWORDS: treatments in prisons / postulates of treatment / resocialization / types of treatment

PRIMLJENO: 26.10.2023. godine
REVIDIRANO: 16.11.2023. godine
PRIHVACENO: 1.12.2023. godine

* Predloženo citiranje: Simović, M. (2023). Tretman osuđenih na kaznu zatvora: Teorijska i empirijska razmatranja. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 42(2–3), 109–132. <https://doi.org/10.47152/ziksi2023037>

¹ Master of Law.

©2023 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).